

REKOGNICIJA DVAJU RELIKVIJARA SV. KRŠEVANA IZ ZADARSKE KATEDRALE SV. STOŠIJE

Autori u radu donose rezultate rekognicije dvaju relikvijara sv. Krševana iz riznice zadarske katedrale sv. Stošije koji se čuvaju u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru. Jedan relikvijar ima oblik škrinjice, a drugi stopala. Pregledom svetačkih relikvija u njima došlo se do vrlo zanimljivih i posve novih spoznaja o ta dva relikvijara i priloženim predmetima u njima, ali isto tako nalazi iz relikvijara – stopala sv. Krševana dali su, između ostalog, odgovor na pitanje kada su nastala oba relikvijara – stopala sv. Krševana iz riznice katedrale. Najvažnija spoznaja jest da kostur iz relikvijara – škrinjice sv. Donata zasigurno ne pripada tomu svetcu već, vrlo moguće, sv. Krševanu. To je potvrdila činjenica da se skočna kost iz relikvijara – stopala sv. Krševana savršeno spojila s goljeničnom, lisnom i petnom kosti iz relikvijara – škrinjice sv. Donata. Toj spoznaji pridonijela je i ¹⁴C analiza kosti iz škrinjice sv. Donata iz koje je vidljivo da je riječ o kosturu starijem barem 500 godina od vremena života toga svetca.

Ključne riječi: Zadar; katedrala sv. Stošije; relikvijari; relikvije; proces identifikacije; forenzično-antropološke analize; arheologija relikvijara; sv. Krševan; sv. Donat; misionarska olovna ampula; kristalna *theca*.

1. Uvod

Relikvijari ili moćnici u kršćanstvu su spremnici u kojima se čuvaju te stalno ili povremeno izlažu na čašćenje relikvije, najčešće posmrtni ostatci svetaca, njihove odjeće i drugih svetih predmeta, odnosno moći. Pojavili su se već u doba ranih kršćanskih vremena (od IV. stoljeća), a izrađuju se i upotrebljavaju sve do danas. Nekad su se pod strogim kontrolama čuvali isključivo u riznicama pojedinih crkava, a u teškim vremenima (obično ratnim) sklanjani su na skrovišta mjesta. S obzirom na to da imaju umjetničku vrijednost, danas ih je velik dio diljem svijeta izložen u različitim crkvenim zbirkama i muzejima. Rekognicija relikvijara ili moćnika razgledanje je sadržaja i utvrđivanje činjeničnog stanja u njima. Budući da su relikvije svetaca u prošlosti za pojedinu sredinu imale neprocjenjive vrijednosti i značenja,

često i kao statusni simbol, one su bile predmet neovlaštenog trgovanja, pljački i dr. Zbog toga su i rekognicije relikvijara nekad bile učestalije, dok su danas mnogo rjeđe i provode se uglavnom samo u posebnim prigodama, a odobrava ih mjesni ordinarij te se odvijaju uz komisijski nadzor.

Rekognicija svih relikvijara iz riznice zadarske katedrale sv. Stošije zatražena je zbog izrade prigodne monografije o toj crkvi koja je u tijeku. Nakon zahtjeva koji je podnio katedralni župnik don Josip Radojica Pinčić, zadarski nadbiskup mons. dr. sc. Želimir Puljić odobrio je rekogniciju, koja je provedena u dva navrata. Za relikvijare koji se čuvaju u Nadbiskupskom ordinarijatu rekognicija je provedena 18. i 19. lipnja 2020.,¹ dok je rekognicija za relikvijare koji su izloženi u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti (SICU) bila 25. i 26. svibnja 2021.² U nastavku rada obradit ćemo predmete iz rekognicije dvaju relikvijara sv. Krševana koji su po svojem sadržaju pronađenom u njima izuzetno zanimljivi i vrijedni te daju posve nove spoznaje, važne i za druge relikvijare iz riznice zadarske katedrale, a ujedno pokazuju koliko je arheologija relikvijara bitna i za poznavanje svakog relikvijara pojedinačno.

2. Relikvijar – škrinjica sv. Krševana

Relikvijar – škrinjica sv. Krševana (slika 1) čuva se u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru, izrađena je kao zadužbina zadarskih plemića i pučana 1326. godine, a rad je zadarskih ili mletačkih zlatara. Dimenzije joj iznose: visina 17 cm, širina 30 cm, debljina 17 cm. Prizmatičnog je oblika s ravnim poklopcem, izrađena je od orahova drva i obložena je srebrnim i pozlaćenim limom s rozetama na bočnim stranama i poleđini te s iskucanim lozicama po obodima. Uz lozicu su na poklopcu iskucane i fantastične životinje. Na poklopcu su prikucane tri srebrne pločice u obliku mandorle istih osobina s ugraviranim i emajliranim svetačkim likovima. Na srednjoj je prikazan sv. Krševan u monaškoj odori, između dva grma s natpisom: BE/AT/VS GRI/SOG/ONVS, a po rubu je natpis:

1 U rekogniciji su komisijski sudjelovali: mons. dr. sc. Želimir Puljić, nadbiskup zadarski, mons. Josip Lenkić, generalni vikar, don Josip Radojica Pinčić, katedralni župnik, prof. dr. sc. Mario Šlaus, upravitelj Antropološkog centra HAZU, prof. dr. sc. Ante Uglešić, pročelnik Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, dr. sc. don Mario Soljačić, ravnatelj SICU, i Branimir Buturić, pastoralni suradnik u katedrali. U pojedinim dijelovima rekognicije prisustvovali su također: dr. sc. Radomir (Miro) Jurić, predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Zadru, prof. dr. sc. Pavuša Vežić, mr. sc. don Damir Šehić, tajnik nadbiskupa, i doc. dr. sc. don Zdenko Dundović, pročelnik Teološko-katehetskog odjela Sveučilišta u Zadru.

2 U toj (drugoj) rekogniciji komisijski su bili nazočni: č. m. Anastazija Čizmin, opatica samostana sv. Marije u Zadru, dr. sc. don Mario Soljačić, don Josip Radojica Pinčić, prof. dr. sc. Mario Šlaus, prof. dr. sc. Ante Uglešić, Branimir Buturić, dr. sc. Ana Jordan Knežević, kustos-pripravnik u SICU, i Katarina Barić, administrativno-financijski službenik SICU.

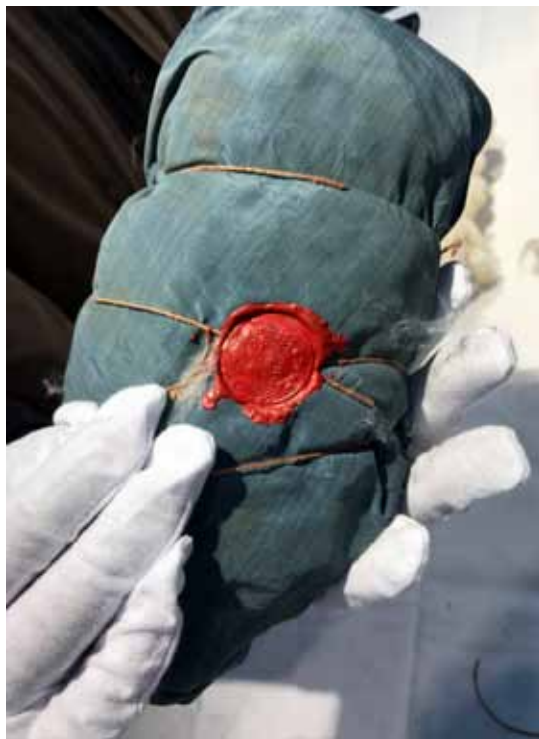

Slika 1. Relikvijar – škrinjica sv. Krševana (foto: Živko Bačić)

+ HOC OP(US) FVIT FACT(UM) T(EM)P(O)R(E) NOBILIV(M) VIRO(RUM) VITI
ČADVL(INI) VVLCINE MARTINUSII & PAVLI DE GALÇIGN(A) ANN(O)
D(OMINI) MCCCXXVI. Na lijevoj pločici je Ivan Krstitelj između dva čempresa
koji u lijevoj ruci drži razvijen rotulus s natpisom: ECC/E AG/NVS DEI (krug s
likom janjeta) ECC/E QV/I TO/LIS PE/CAT/A MV/NDI/MISS, a na desnoj je Ivan
Evandelist. Na rubu poklopca je ugraviran natpis: + AD HONERE(M) BEATI
GRISOGONI MARTIRII HOC OPVS FVIT FACTVM P(ER) NOBILES ET POPU-
LARES IADRE P(ER) SVOS TESTAMENTOS ET P(ER) DEVOCIO(NE) S(AN)
C(T)I PREDICTI. Na prednjoj strani škrinjice prikucane su dvije pravokutne sre-
brne pločice s ugraviranim i emajliranim likovima, lijevo sv. Zoila s natpisom
SANTVS ZOILVS, a desno sv. Stošije s natpisom S(AN)C(T)A ANNASTASIA.
Stražnja strana škrinjice nije pozlaćena.³

3 Ivo PETRICIOLI – Lukrecija PAVIČIĆ-DOMIJAN, *Stalna izložba crkvene umjetnosti*, Zadar: Stalna izlož-
ba crkvene umjetnosti i Benediktinke svete Marije, 2004., 9; Nikola JAKŠIĆ – Radoslav TOMIĆ, *Umjet-
nička baština Zadarske nadbiskupije. Zlatarstvo*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2004, 72-75. U cit. radu N.
Jakšića i R. Tomića donosi se sva ranija literatura o toj škrinjici, pa je ovdje pojedinačno ne navodimo.

Nakon što je opisani relikvijar izvađen iz vitrine i donesen u knjižnicu Stalne izložbe crkvene umjetnosti, ustanovili smo da je zatvoren i zapečaćen nakon prethodne rekognicije, a to je, prema raspoloživim izvorima, bilo u vrijeme zadarskog nadbiskupa i metropolita dr. Mate Karamana, 1746. godine.⁴ Po otvaranju poklopca našli smo veću količinu bijelog pamuka ispod kojega su se nalazile svetačke moći omotane koncem u plavo platno i zapečaćene (slika 2). U njemu se nalazilo drugo bijelo vuneno platno ukrašeno ljubičastozelenim motivima u koje su bili umotane ljudske kosti i zub, fragmenti životinjskih kostiju, kristalna *theca* i hodočasnička ampula.

Slika 2. Zapečaćene relikvije iz škrinjice sv. Krševana (foto: Katarina Barić)

2.1. Opis i analiza osteoloških nalaza

Što se tiče ljudskih kostiju, u navedenom platnu bili su zamotani sljedeći dijelovi:

a) Dijafiza lijeve goljenične kosti djeteta starog između 7 i 10 godina. Riječ je sasvim sigurno o dječjoj kosti jer su epifize kompletno odvojene od dijafize,

⁴ Carlo Federico BIANCHI, *Zara cristiana*, 1, Zadar: Tipografia Woditzka, 1877., 147-148.

a njihovo spajanje počinje između 15. i 17. godine života, što znači da se u tom slučaju radi o osobi koja je mlađa od te dobi. Na temelju duljine dijafize, koja je malo otkrhnuta ali se može aproksimativno odrediti i iznosi oko 210 mm, starost djeteta kojem je pripadala bila je između sedam i deset godina. Precizniji od toga ne možemo biti jer je činjenica da je visina koju netko u konačnici dosegne genetski determinirana samo 60% – 80%, dok preostalih 20% – 40% čine različiti negenetski čimbenici u koje spadaju fluktuacije u klimi ili općenito okolišnom sustavu u kojemu netko živi, potom moguća pojava novih patogena u zajednici, socioekonomski status i, najvažnije, ukupna količina i kvaliteta prehrane koju je netko imao. Ako je ona dobra, kost će normalno rasti, a ako nije, doći će do zastoja u rastu. Mi, naravno, ne znamo ništa o kvaliteti prehrane koju je to dijete imalo, ali jedan drugi čimbenik sugerira da nije bila najbolja. Naime, na medijalnoj strani, odnosno strani koja je okrenuta prema sredini tijela, na kosti je vidljiv zarasli upalni proces pod nazivom *periostitis*. Kad god je u medicini prisutan nastavak -itis, radi se o nekoj vrsti upale, pa prema tomu *periostitis* označava upala periosta ili pokosnice. *Periostitis* je često evidentiran na dječjim kostima iz arheoloških konteksta i najčešće je rezultat neke bakterijske infekcije koja se hematogenim putem proširila na kost. Prema tomu vrlo je izgledno da se radi o bolesnom djetetu za koje je moguće da je zaostajalo u rastu za svojom vršnjacima, pa je zato dan onako široki raspon moguće starosti.

b) Osim dječje dijafize, u relikvijaru je bio i jedan zub, drugi stalni kutnjak iz lijeve gornje čeljusti odrasle osobe, koji ima izraženu abraziju na griznoj ploštini. Trošenje zubnih kruna ili, kako se to stručno naziva, abrazija griznih ploština, danas je gotovo isključivo vezana uz povećanu životnu dob, dok je u arheološkim zajednicama bila i posljedica konzumiranja tvrde i žilave hrane, pogotovo ako je u njoj bilo kamene prašine koja je bila neizbježan nusprodukt mljevenja žita u malim ručnim kamenim žrvnjevima koje su naš predci koristili sve do kraja srednjega vijeka. U tom kontekstu teško je biti precizan u pogledu starosti koju je imala osoba kojoj je taj zub pripadao, ali konzervativna procjena temeljena na količini uočene abrazije bila bi da se radi o osobi starijoj od 35 godina. Ono što je sasvim sigurno jest da zub nije pripadao djetetu čiju smo dijafizu našli u relikvijaru jer drugi stalni maksilarni kutnjaci sedam do deset godina starog djeteta nemaju do kraja zatvorene korijene, što ovaj ima, a isto tako nema načina na koji bi dijete staro deset godina imalo tako jako izraženu abraziju na griznoj ploštini zuba. Prema tomu ovdje je sigurno riječ o dvjema osobama. Što se tiče spola starije osobe, teško ga je odrediti. Po veličini krune, moglo bi se raditi o zubu odraslog muškarca, ali to je vrlo nesigurna procjena. Stoga je najbolje zaključiti da je riječ o osobi starijoj od 35 godina s tim da izgleda, s obzirom na

opći izgled i ukupnu količinu abrazije krune, da ta osoba nije bila starija od 55 godina. Na zubu nema karijesa ili drugih patoloških promjena.

U kontekstu pronađenih ljudskih kostiju ostaju nam otvorena dva pitanja. Prvo je pitanje je li zub odrasle osobe pripadao možda sv. Krševanu. Drugo je pitanje koja je uloga dječje kosti u relikvijaru. Odgovor na prvo pitanje jest da u ovom trenutku na njega ne možemo potvrdno odgovoriti, ali isto tako spomenutu mogućnost ne možemo ni opovrgnuti. Na drugo pitanje također nemamo preciznog odgovora i uloga dječje kosti zasad nam ostaje dijelom nejasna, međutim ipak možemo pretpostaviti da se zub nalazio u grobu pokraj tijela sv. Krševana te je zajedno s njim ekshumiran i tako je dospio do Zadra.

c) Uz ljudske kosti, u relikvijaru su se nalazili i fragment zatiljne kosti koze ili ovce te jedan prsni kralježak, također koze ili ovce. Po veličini i izgledu, najvjerojatnije se radi o istoj životinji. Inače, kosti koze i ovce toliko su morfološki slične da ih se često uopće ne diferencira već se iznosi atribucija koza/ovca ili na latinskom *capra/ovis*. Valja istaknuti da pri spomenutoj rekogniciji koju je obavio nadbiskup Karaman navedene životinjske kosti nisu prepoznate kao takve već su smatrane ljudskima i pripisane sv. Krševanu.⁵

2.2. Opis i analiza drugih nalaza

a) Kristalna *theca* – moćnik veličine 6 × 3,65 cm, ovalnog oblika i samo sumarno brušena sa središnjom ovalnom površinom i skošenim rubovima (slika 3). Kroz kristalni kamen dijametralno je probušen otvor za ulaganje moći.⁶ Te su moći zapravo brončani predmet dužine 9,7 cm koji na krajevima ima platnene ceduljice sa zapisima. Od jednog je zapisa u zamotanom platnu pronađen dio ceduljice s natpisom *s(anc)ti Chrysogoni*. To je samo dio nešto većeg zapisa koji je bio zamotan na vrhu spomenutog brončanog predmeta, a na kojem je pisalo sljedeće: *caput ensis s(anc)ti Chrysogoni*. Iz tog zapisa doznajemo da se u kristalnoj *theci* nalazi predmet za koji se smatra da je „glava mača sv. Krševana“⁷. Kristalni kamen pronađen u relikvijaru – škrinjici sv. Krševana zanimljiv je primjer mletačkog brušenja kristalnog kamenja za ulaganje moćnika ili kompletiranja kristalnih križeva. Upravo iz tog razdoblja s talijanske obale potječe cijeli niz umjetnina, poput: stauroteca iz Ferrandine u Basilacati (crkva S. Maria della

5 BIANCHI, *Zara cristiana*, 1, 147.

6 Za pomoć pri identifikaciji kristalne *thece* i njezinih analognih primjeraka najsrdačnije zahvaljujemo dr. sc. Viniciju Lupisu, djelatniku Instituta društvenih znanosti *Ivo Pilar* i voditelju Centra Dubrovnik.

7 „Kristalnu kuglu“ s tim zapisom također spominje nadbiskup Karaman u svojoj vizitaciji. Usp.: BIANCHI, *Zara cristiana*, 1, 147.

Slika 3. Kristalna *theca* iz škrinjice sv. Krševana (foto: Mate Parica)

Croce),⁸ stauroteca iz samostanske crkve Santa Maria u Banzio⁹ u Basilicati i katedrale u Acerenzi.¹⁰ Fasetirani gorski kristal koji se obrađivao u Veneciji u XIII. i XIV. stoljeću upotrebljavao se ne samo za relikvijare već za ophodne križeve i svijećnjake, poput onih sačuvanih u bazilici sv. Marka u Veneciji, crkvi sv. Petra u Mantovi i bazilici sv. Franje u Assisiju, ili su sačuvani kao izolirani komadi na križu iz Dijecezanskog muzeja u Geroni.¹¹

Zadarski primjer kristalne *theca* po jednostavnosti rezanja trebalo bi vezati za mletačku radionicu aktivnu od sredine XIII. do druge polovice XIV. stoljeća, odnosno kao reutiliziranom komadu iz veće cjeline, pretvorene u samostalnu kristalnu *thecu* – moćnik koja se mogla izlagati u kovinskom moćniku. Po načinju

8 Ferrandina. *Recupero di una identità culturale*, Katalog izložbe (ur. N. Barbone Pugliese i F. Lisanti), Galatina: Congedo, 1987., 170.

9 Anna GRELLE IUSCO, *Per l'oreficeria dal XV al XIX secolo*, u: *Arte in Basilicata. Rinvenimenti e rastauri*, Katalog izložbe, Rim: Luca editore, 1981., 136-157.

10 Franca L. BIBBO, *L'argenteria sacra della diocesi di Acarenza (XII-XVIII sec.)*, u: *Bollettino della Biblioteca Provinciale di Matera*, VII, Matera, 1986., 23.

11 Sofia DI SCIASCIO, *Reliquie della Vera Croce in Puglia e Basilicata fra XI e XV secolo*, u: *Medioevo Mediterraneo; l'Occidente, Bisanzio e l'Islam dal tardoantico al secolo XII*, *Atti del VII Convegno Internazionale di Studi*, Milano, 2007., 367-368.

brušenja upućuje upravo na stariji primjer i na temelju komparativnih primjera naklonjeni smo dataciji u drugu polovicu XIII. stoljeća, jer su tijekom XIV. stoljeća omiljeniji višefasatni rezovi. Svojom robusnošću nekako nas podsjećaju na znatno stariji kristalni moćnik iz dominikanskog samostana sv. Marije iz Gravine¹² te moćnike iz XIII. stoljeća zuba sv. Magdalene iz bazilike sv. Nikole u Bariju i moćnike sv. Colomba iz kölnske katedrale.¹³

b) Olovna hodočasnička ampula širine tijela 3,75 cm, visine 5,5 cm i debljine 1,45 cm (slika 4) ukrašena je s obje strane u tehnici grafizma, po rubovima ima trokutaste motive s vodoravnim linijama koji zapravo sveukupno čine zvjezdoliki okvir za „medaljon“ u kojem se nalaze svetački likovi. Na bolje sačuvanoj strani prikazan je najvjerojatnije lik Bogorodice u bizantskoj maniri (*theotokos*) koja blagoslivlja. Druga strana ampule jako je oštećena, međutim vidljivo je da je i na njoj bio prikazan svetački lik, no koga on predstavlja, nije nam moguće pretpostaviti.

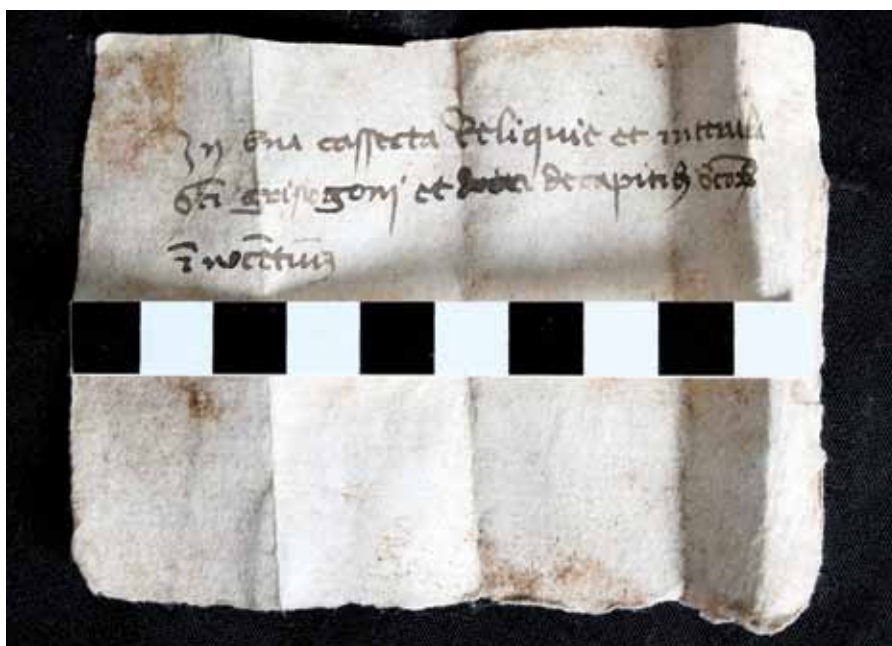
Slika 4. Olovna hodočasnička ampula iz škrinjice sv. Krševana (foto: M. Parica)

Ampule (*ampullae*) kao amuleti bile su u kršćanskoj uporabi još od vremena najranijeg kršćanstva. Najčešće su bile keramičke, olovne ili staklene, a njihovo korištenje osobito se raširilo razvitkom hodočasništva. Sadržaj u njima bio je

12 Giovanni BORACCESI, *D'argento é la Puglia. Oreficerie gothice e tardo gothice*, Bari: Adda, 2001, 46-88.

13 Sofia DI SCIASCIO, *Reliquie e reliquiari in Puglia fra IX e XV secolo*, Bari: Congedo editore, 2009., 120-124.

povezan sa svetim mjestima odakle su ih kao suvenire hodočasnici donosili te su za njih imale izuzetno jako duhovno značenje. Najbližu analogiju primjerku ampule iz relikvijara sv. Krševana uočili smo u središnjoj Srbiji, gdje je u selu Belušiću kod Rakovca pronađena ampula s prikazima sv. Dimitrija i sv. Teodore koja se čuva u muzeju u Jagodini, a datirana je u razdoblje XIII. – XV. stoljeća.¹⁴ Vrlo sličan primjerak takve ampule nalazi se u Umjetničkom muzeju Sveučilišta u Princetonu (*Princeton University Art Museum, SAD*) koja se datira u razdoblje XII. – XIII. stoljeća.¹⁵ Oblikom i izgledom sličnu ampulu nalazimo i u kolekciji Galerije Artemis (*Artemis Gallery, SAD*), datiranu u razdoblje XI. – XIV. stoljeća.¹⁶ Na temelju navedenih analogija i uzimajući u obzir činjenicu da je relikvijar – škrinjica sv. Krševana izrađena početkom XIV. stoljeća, naš primjerak olovne ampule pronađen u njoj okvirno bismo mogli datirati u razdoblje XII. – XIII. stoljeća. Izrađena je najvjerojatnije na prostoru Bizantskog Carstva i odatle je u Zadar dospjela posredovanjem nekog hodočasnika.

Slika 5. Ceduljica sa zapisom iz škrinjice sv. Krševana (foto: M. Parica)

- 14 <https://www.facebook.com/archeoserbia/photos/medieval-pilgrim-ampulla-for-holy-anointing-oil-made-of-lead-13th-15th-century-f/1818894215088996/> (pristupljeno: 20. X. 2021.).
- 15 <http://www.ipernity.com/doc/laurieannie/33981047> (pristupljeno: 20. X. 2021.).
- 16 <https://www.bidsquare.com/online-auctions/artemis-gallery/petite-14th-c-european-medieval-lead-ampulla-2247367> (pristupljeno: 20. X. 2021.).

c) Zajedno s relikvijama bila je i platnena ceduljica (slika 5) sa sljedećim zapisom na latinskom jeziku:

In vna cassecta reliquie et inttaila sancti Grisogoni et d[ent]ji de capitibus sanctorum innocentium.

U prijevodu bi to trebalo glasiti:

„U jednoj su kutiji moći i komad tunike/košulje svetoga Krševana i [zubi] iz glava svetih mučenika.“¹⁷

d) Ostaci tekstila, odnosno tunike/košulje sv. Krševana koji se spominju u navedenom zapisu trebali bi biti oni koje smo već spomenuli, u koje su bile umotane ljudske kosti i zub, fragmenti životinjskih kostiju, kristalna *theca* i hodočasnička ampula (slika 6).

Slika 6. Tunika/košulja sv. Krševana (u rukama) i ostala platna iz škrinjice sv. Krševana (foto: K. Barić)

e) U škrinjici je bila i mala platnena vrećica u kojoj je bilo nekoliko predmeta kružnog oblika (slika 7). Sudeći prema njihovu obliku, veličini i specifičnoj težini, mišljenja smo da bi se moglo raditi o nečemu organskog podrijetla, odnosno

¹⁷ U najstarijem poznatom inventaru riznice zadarske katedrale, što ga je dao sastaviti gradski knez Aleksandar Zorzi 15. siječnja 1427., opisuje se, između ostalog, i relikvijar – škrinjica sv. Krševana, „u kojoj, kažu, trebale bi biti“ neke relikvije i košulja sv. Krševana. Vidi: Ivo PETRICIOLI, Najstariji inventar riznice zadarske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26, Split, 1987., 159.

Za nesebičnu pomoć pri transkripciji i prijevodu teksta od srca zahvaljujemo doc. dr. sc. Aniti Bartulović, djelatnici Odjela za klasičnu filologiju Sveučilišta u Zadru.

mineraliziranim sjemenkama/plodovima možda neke mahunarke, a najsličniji su plodu bijele lupina – bučjaka (*lupinus albus*).¹⁸

Slika 7. Vrećica sa sjemenkama/plodovima (?) iz škrinjice sv. Krševana (foto. M. Parica)

f) Osim naprijed navedenih predmeta, u škrinjici sv. Krševana bilo je više ulomaka tekstila (crvene i bijele boje), pougljenjenih ili mumificiranih ostataka organskog materijala i dosta zemlje s kamenčićima. Svi su utvrđeni predmeti zapravo u određenom trenutku bili u doticaju sa svetcem, pa su kao takvi postali *reliquiae ex contactu* i zbog toga su zajednički stavljeni u relikvijar – škrinjicu.

Pri rekogniciji koju je obavio nadbiskup Karaman u škrinjici se nalazio srebrni prsten ukrašen gemom od jaspisa s likom sv. Ivana Krstitelja i natpisom *Melchior, Gaspar, Balthasar*.¹⁹ Nakon što je odatle izvađen njegova sudbina nije nam poznata.

¹⁸ Za mišljenje o tomu kontaktirali smo izv. prof. dr. sc. Renatu Šoštarić s Biološkog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koja nam je također ostavila mogućnost da se radi o nekom plodu.

¹⁹ BIANCHI, *Zara cristiana*, 1, 147.

3. Relikvijar – stopalo sv. Krševana

Relikvijar – stopalo sv. Krševana čuva se također u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti, izrađen je od srebra tehnikom iskucavanja i graviranja, datira se u XVII. stoljeće, a djelo je zadarskih zlatarskih radionica. Dimenzije mu iznose: visina 11,5 cm, dužina 25 cm, širina 9 cm. Ukrašen je izvijenim lisnatim viticama, s apliciranim trakama i cvijećem. Na vrhu ima poklopac s križnim otvorom za razgledavanje relikvija. Ima oblik gotičke pontifikalne cipele (slika 8).

Slika 8. Relikvijar – stopalo sv. Krševana (foto: Ž. Bačić)

Slika 9. Zapečaćene relikvije iz relikvijara – stopala sv. Krševana (foto: K. Barić)

S obzirom na to da je poklopac vijcima bio pričvršćen za ostatak stopala, mogao se otvoriti, što smo napravili, te smo ispod njega našli veću količinu pamuka, a ispod njega svetačke moći omotane u bijeli papir koji je s vremenom požutio, obavijen crvenim koncem preko kojeg je bio pečat (slika 9). Kada smo to oprezno otvorili, našli smo sljedeće: a) dobro ušćuvanu lijevu skočnu kost ili *talus* odraslog muškarca (slika 10); b) prvu metatarzalnu kost ili *hallux* lijevog stopala odraslog muškarca; c) prvi ili proksimalni članak palca lijeve noge odraslog muškarca (slika 11) i d) venecijanski novčić *piccolo* ili *denaro scodellato* (slika 12). *Hallux* i prvi članak lijevog stopala bili su spojeni mumificiranom kožom (slika 11).

Raspravu o tim predmetima započinjemo mletačkim novčićem (slika 12). Riječ je o brončanoj moneti *piccolo* ili *denaro scodellato*, promjera je 1,1 – 1,3 cm i težine 0,27 g, a kovan je u vrijeme mletačkog dužda Giovannija Dandola (1289. – 1311.).²⁰ Taj je nalaz izuzetno značajan iz više razloga. Naime, osim opisanog relikvijara – stopala sv. Krševana u kojem su pronađeni naprijed navedeni

20 *Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da Italiani in altri paesi Volume VII Veneto (Venezia – Parte I – Dalle origini a Marino Grimani)*, Roma, 1915., 54-55, br. 14-28.

Slika 10. *Talus* iz relikvijara – stopala sv. Krševana (foto: M. Parica)

Slika 11. Prva metatarzalna kost (*hallux*) lijevog stopala i prvi proksimalni članak palca lijeve noge, spojeni mumificiranom kožom (foto: M. Parica)

nalazi, postoji i drugi raskošnije učinjen (gotovo istih dimenzija) relikvijar istoga svetca, rađen u pozlaćenom srebru tehnikama iskucavanja, graviranja i filigrana te dodatno ukrašen dragim kamenjem.²¹ U spomenutom najstarijem inventaru riznice katedrale sv. Stošije od 15. siječnja 1427. godine donosi se podatak da su dio njega dva stopala rađena od srebra i dijelom od zlata „za koje se kaže da su stopala svetog Krševana“ (*pedes duos argenteos partim aureatos qui dicuntur esse pedes sancti Grixogon*).²² Na stranici istoga inventara, pokraj opisa triju kruna,

Slika 12. *Piccolo* ili *denaro scodellato* mletačkog dužda Giovannija Dandola (foto: M. Parica)

21 PETRICIOLI – PAVIČIĆ-DOMIJAN, *Stalna izložba crkvene umjetnosti*, 10; JAKŠIĆ – TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Zlatarstvo*, 165-166. Rekogniciju toga relikvijara također smo obavili istoga dana kada je izvršena i rekognicija drugog relikvijara – stopala sv. Krševana. U njemu je bila desna skočna i lijeva petna kost odrasle sobe. Treba naglasiti da se te kosti svojim izgledom (bojom) posve razlikuju od onih u drugom relikvijaru. Naknadnom analizom utvrdili smo da pripadaju i nekom drugom pokojniku.

22 JAKŠIĆ – TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Zlatarstvo*, 165.

stoji bilješka da su krune uništene 1496. godine radi upotrebe njihova srebra za stopala sv. Krševana i jedne table za oltar.²³ Iz toga podatka nije nam do danas bilo jasno jesu li tada napravljena oba stopala ili se radilo samo o njihovim prepravkama, kako je to pretpostavio V. Brunelli.²⁴ Provedena rekognicija obaju relikvijara i nalaza u njima (kako osteoloških, tako i brončanog novčića) potvrđuje da je postojao jedan stariji relikvijar – stopalo sv. Krševana izrađen u vrijeme uprave mletačkog dužda Giovannija Dandola, koncem XIII. ili na samom početku XIV. stoljeća. Drugi relikvijar zasigurno je izrađen na samom koncu XV. stoljeća. Stariji relikvijar mogao je tada biti prepravljen, kako je to i pretpostavio V. Brunelli (doduše, on je to mislio za oba). Iz nekog razloga taj je relikvijar nanovo (djelomice po starom predlošku) izrađen u XVII. stoljeću, ali su svetačke moći i venecijanski novčić u njega preneseni iz starog.

Što se tiče osnovnih antropoloških podataka iz osteoloških nalaza u relikvijaru – stopalu sv. Krševana iz XVII. stoljeća, valja istaknuti da je spol kojem su pripadali određen na temelju veličine i robusnosti prisutnih kostiju i nema nikakve sumnje da se radi o muškarcu. Doživljena dob, odnosno saznanje da se radi o odraslom muškarcu, određeno je na temelju činjenice da je rast kostiju završio, što znači da se na temelju kronologije spajanja epifiza s dijafizama metatarzalnih kostiju pouzdano može zaključiti da je riječ o osobi starijoj od sedamnaest godina,²⁵ a da u isto vrijeme na kostima nema pokazatelja koji bi sugerirali da se radi o jako staroj osobi, kao što su, recimo, naglašena osteoporoza ili osteoartritis. Procjena je da se radi o osobi koja je živjela između 35 i 50 godina, što znači da dobiveni podatci odgovaraju zadanim parametrima, a to je da se radi o ljudskim ostacima koji su pripadali jednoj osobi (odraslom muškarcu) čija doživljena dob manje-više odgovara onomu što znamo o sv. Krševanu. Uz to, u relikvijaru se doista nalaze kosti stopala, a ne nekog drugog dijela tijela te, kako su pohranjene u skupom i minuciozno ukrašenom relikvijaru, sasvim je sigurno da je netko bio uvjeren da se radi o moćima sv. Krševana.

Talus pronađen u relikvijaru – stopalu sv. Krševana izuzetno nam je postao važan i zanimljiv jer je razriješio jednu enigmnu koja se otvorila rekognicijom škrinjice – relikvijara sv. Donata (slika 13) u lipnju 2020. Kosti iz škrinjice – relikvijara

23 PETRICIOLI, Najstariji inventar riznice zadarske katedrale, 159; JAKŠIĆ – TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Zlatarstvo*, 255. Tekst na latinskom jeziku glasi: *nota quod corone contrascripte per procuratores fabrice cum consensu anistitis fuernut destructe et posite ad fabricationem duorum (?) pedem s. grigoni et tabule s. Altaris 1496.*

24 Vitaliano BRUNELLI, Contributo alla storia del santuario delle reliquie e del tesoro della basilica metropolitana di Zara, *Scientille*, Anno 3, Zadar, 1890., 11.

25 Hugo F. V. CARDOSO – R. F. V. SEVERINO, The chronology of epiphyseal union in the hand and foot from dry bone observations, *International Journal of Osteoarchaeology*, 20, 741.

Slika 13. Relikvijar – škrinjica sv. Donata (foto: Ž. Bačić)

sv. Donata pripadale su odraslom muškarcu koji je u trenutku smrti imao između 40 i 50 godina. Na tom kosturu uočeno je više pokazatelja fizičkog prenaprezanja. Te promjene teško je korelirati s onim što znamo o sv. Donatu, odnosno činjenici da ga povijesni i crkveni izvori opisuju kao izuzetno mudru i razboritu te politički vrlo umješnu osobu koja je uspješno posredovala u sklapanju mira između Franačkog i Bizantskog Carstva, za što je kao nagradu od bizantskog cara Nikefora I. (802. – 811.) dobio moći zadarske zaštitnice sv. Stošije, a predaja mu pripisuje da je dobio i moći tri solunske mučenice – sestre rodnom iz Akvileje: Irene, Chione i Agape.

Kostur je zapravo više nalikovao skeletu nekog suvremenog vrhunskog sportaša, a dodatni, puno veći problem što se tiče atribucije samih moći, bio je taj što je ^{14}C datiranje pokazalo da je osoba kojoj su te kosti pripadale živjela u razdoblju II. – IV. stoljeća poslije Krista.²⁶ Taj podatak u kombinaciji s činjenicom da je kostur pripadao fizički izrazito jakoj i aktivnoj osobi nagnao nas je da ispitamo hipotezu jesu li u škrinji pohranjene moći sv. Krševana. Naime, sv. Krševan živio je u III. stoljeću poslije Krista i mučenički je smaknut početkom

26 Analiza ^{14}C napravljena je u laboratoriju Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory u Miamiu (SAD) i donosi sljedeće vrijednosti datacija: 206 - 345 cal AD (85.6%) i 138 - 200 cal AD (9.8%). Neizmerno smo zahvalni zadarskom nadbiskupu mons. dr. sc. Želimiru Puljiću što je, zbog znanstvenih razloga, omogućio slanje uzoraka kostiju na analizu. Osim za kosti iz relikvijara – škrinjice, za koju se do danas smatralo da se u njoj čuvaju zemni ostatci sv. Donata, to je učinjeno i za ostatke kostiju iz vrlo slično rađene škrinjice sv. Zoila. Analiza ^{14}C također je u laboratoriju Beta Analytic napravljena za kostur koji se pripisuje sv. Zoilu i na temelju nje datiran je u razdoblje 90. – 320. godine.

IV. stoljeća u Akvileji, a uz to je bio vojnik, odnosno vitez. Legionari su prolazili napornu obuku koja je uključivala svakodnevno marširanje pod punom ratnom opremom koja je iznosila 40 – 50 kg i svakodnevno vježbanje različitim vrstama oružja, što su aktivnosti koje su vrlo lako mogle uzrokovati ozljede prenaprezanja uočene na kostima iz škrinjice sv. Donata.²⁷

Uz dopuštenje i u prisutnosti č. m. Anastazije Čizmin uzeli smo lijevu skočnu kost (*talus*) koju smo našli u relikvijaru – stopalu sv. Krševana i odnijeli je do Nadbiskupskog ordinarijata, gdje se čuva relikvijar – škrinjica sv. Donata. Generalni vikar mons. Josip Lenkić vrlo nam je ljubazno dozvolio da ponovno otvorimo taj već nanovo zapečaćeni relikvijar i, kao što se na slici 14 može vidjeti, ta je skočna kost savršeno odgovarala goljeničnoj, lisnoj i petnoj kosti iz škrinjice.

U kontekstu utvrđenog i postojanja vrlo velikih indicija, ipak još uvijek ne možemo decidirano reći da su u relikvijaru – škrinjici sv. Donata pohranjene moći sv. Krševana. Pozitivna identifikacija u arheološkim kontekstima jednostavno nije moguća, a pogotovo u ovom, gdje je riječ o moćima svetaca koji su živjeli prije više od 1.800 godina i od kojih velika većina nije imala direktne potomke, no čak i da jest, nema načina na koji bismo ih danas mogli u potpunosti identificirati. Ono što možemo napraviti jest antropološki analizirati ostatke koji su nam na raspolaganju i pogledati slažu li se, i u kojoj mjeri, s povijesnim, arheološkim ili bilo kakvim drugim podacima koje imamo o tom svetcu i potom pogledati kolika je vjerojatnost da netko drugi ispunjava baš te kriterije. U ovom slučaju sigurno možemo reći da u škrinji sv. Donata nisu pohranjene njegove moći jer je datiranje metodom radioaktivnog ugljika pokazalo da je osoba kojoj su te kosti pripadale živjela pola tisućljeća prije nego što se sv. Donat rodio. Također znamo da su kosti pohranjene do XVII. stoljeća u ranijoj mramornoj škrinji sv. Donata u nekom trenutku bile atribuirane sv. Krševanu. Sukladna toj atribuciji jest i činjenica da je osoba kojoj su kosti pripadale živjela, isto kao i sv. Krševan, u III. stoljeću i da ima niz osteoloških pokazatelja prenaprezanja, što je kompatibilno s tim da se radi o vojniku, a iz povijesnih izvora znamo da je sv. Krševan bio vitez, odnosno vojnik. Mislimo da je vjerojatnost da su pohranjene i u više škrinja vjerojatno više od 1.370 godina u Zadru pomno čuvane kosti neke druge osobe koja je također živjela u III. stoljeću, a uz to je bila vojnik, mala.²⁸

4. Zaključak

Rekognicija relikvijara iz riznice katedrale sv. Stošije koja je uslijedila u povodu izrade monografije o toj zadarskoj prvostolnici na svjetlo je dana iznjedrila

27 O opremi legionara: P. F. R. VEGECIJE, Sažetak vojne vještine (prevela Teodora Shek Brnardić), Zagreb: Golden marketing, 2002.

28 Povijesno nije zasad moguće utvrditi koje je godine tijelo sv. Krševana iz Grada pokraj Akvileje preneseno u Zadar. Po predaji to se dogodilo 649. godine.

čitav niz novih spoznaja koje u mnogočemu mijenjaju dosadašnje informacije o sadržaju tih relikvijara, odnosno relikvija u njima. Od sveukupno 33 relikvijara koji se čuvaju u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti i Nadbiskupskom ordinarijatu u Zadru, potpunu ili djelomičnu rekogniciju izvršili smo na njih 24 koje smo uspjeli otvoriti ili barem kroz neki otvor za razgledavanje ili staklo vidjeti što se u njima nalazi. Devet relikvijara nismo otvarali zato što su napravljeni tako da su zalemljeni ili zbog toga što su vijci koji su zatvarali poklopce na njihovim otvorima bili toliko korodirani ili uništeni da nije bilo načina na koji bi se mogli otvoriti a da se pri tome ne oštete. Metode analiza osteoloških nalaza koje smo upotrijebili pri njihovoj obradi kombinacija su bioarheoloških metoda koje se koriste u analizama arheoloških populacija i forenzično-antropoloških metoda koje se koriste u procesu identifikacije. Naime, cilj nam je bio antropološki analizirati kosti pohranjene u relikvijarima i vidjeti podudaraju li se i u kojoj mjeri s povijesnim, crkvenim, arheološkim ili bilo kojim drugim podacima koji su nam poznati o svetici ili svetcu kojem relikvijar pripada, a nakon toga, ako se pokaže da doista odgovaraju, odnosno ispunjavanje te kriterije, pokušali smo odrediti koja je vjerojatnost da te iste kriterije ispunjava neka druga osoba.²⁹ Većina relikvijara obuhvaćenih rekognicijom sadrži samo osteološke ostatke, u dva nije nađeno ništa, a u tri slučaja u njima su bile samo životinjske kosti. Izuzetak gdje se nije ni očekivalo da će u njemu biti osteološki nalazi čini relikvijar sv. Križa i spužve. U dva su relikvijara, uz ljudske, bile i životinjske kosti.³⁰

U ovom smo radu donijeli rezultate istraživanja sadržaja samo dvaju relikvijara sv. Krševana (škrinjice i stopala) u kojima su, uz osteološke nalaze, bili i drugi predmeti među kojima se osobito ističu tri u radu opširnije obrađena artefakta, kristalna *theca* (slika 3), olovna hodočasnička ampula (slika 4) i brončani *piccolo* ili *denaro scodellato* mletačkog dužda Giovannija Dandola (1289. – 1311.) (slika 12). Olovna hodočasnička ampula zasad je, koliko je nama poznato, jedini takav primjerak srednjovjekovne ampule iz razdoblja XII. – XIII. stoljeća s prostora Hrvatske. Taj je predmet kao zavjetni dar vjerojatno bio stavljen u prvotni sarkofag u kojem se čuvalo tijelo sv. Krševana, koji se nalazi u kripti njegove crkve u Zadru te je radi toga kao predmet *ex contactu* sa svetčevim tijelom kasnije

29 Rezultati analiza osteoloških nalaza za sve relikvijare predani su za objavu u monografiji *Katedrala sv. Stošije u Zadru* pod naslovom *Rezultati antropološke analize rekognicija svetačkih moći iz zadarske katedrale* (autor je rada M. Šlaus).

30 Životinjske kosti u relikvijarima su se našle dijelom iz razloga što se često nisu znale kao takve raspoznati već su smatrane ljudskim, međutim ima i slučajeva kada su one hotimično stavljane u relikvijare da bi zavarale eventualne pljačkaše, kakav je slučaj bio najvjerojatnije kod relikvijara – biste sv. Stošije. Naime, tamo smo pri rekogniciji pronašli ljudske ostatke zašivene u jastučić s izvezenim natpisom *De S(anct)a Anastasia Martire*. Taj je jastučić poslužio kao postolje za fragment kosti donje čeljusti s pet zubiju koja je pripadala ovci ili kozi.

stavljen u njegov relikvijar. Kristalna *theca* za koju se navodi da se u njoj nalazi „glava mača sv. Krševana“ mogla je biti izrađena i kao relikvijar za samostalno izlaganje ili u kovinskom moćniku, međutim, zbog činjenice da se radi o malom predmetu koji se lako mogao naći na meti pljačkaša, stavljen je u veći relikvijar, gdje je ipak bio zaštićeniji. Zapravo, cijeli relikvijar – škrinjica sv. Krševana, suđeci prema nalazima u njemu, po svojoj prilici bio namijenjen za sve predmete koji su u prvotnom kamenom sarkofagu bili u doticaju s tijelom svetca, pa su kao takvi postali *reliquiae ex contactu* i zbog toga su, nakon što su pomno odvojeni skeletni ostatci i stavljeni na posebno mjesto, zajednički stavljeni u jedan relikvijar. Osobitu pozornost iz relikvijara – škrinjice sv. Krševana zavređuje ulomak platna koji se prema ceduljici koja se tamo nalazi smatra dijelom tunike/košulje sv. Krševana. Mi smo se u radu na njega samo sumarno osvrnuli, međutim on zaslužuje posebna ispitivanja i analizu, što mi nismo mogli učiniti, pa bi trebao svakako biti predmet nekih budućih istraživanja.

Venecijanski novčić iz relikvijara – stopala sv. Krševana po svojoj prilici razriješio pitanje nastanka i izrade obaju relikvijara – stopala toga svetca iz riznice katedrale. Svakako ključan, a možda u ovom trenutku i najvažniji, predmet iz provedene rekognicije bila je lijeva skočna kost (*talus*) koju smo našli u relikvijaru – stopalu sv. Krševana, kost koja je savršeno nalegla na goljeničnu, lisnu i petnu kost iz škrinjice sv. Donata (slika 14). Time je definitivno potvrđeno da se u tom

Slika 14. Trenutak spajanja skočne kosti iz relikvijara – stopala sv. Krševana s goljeničnom, lisnom i petnom kosti iz škrinjice sv. Donata (foto: K. Barić)

relikvijaru ne nalazi sv. Donat već da je velika vjerojatnost da je riječ o sv. Krševanu, na što je već ranije ukazivala i provedena ^{14}C analiza kosti iz te škrinjice.

Zaključno treba istaknuti, a kako je to vidljivo i iz teksta ovoga rada, arheologija relikvijara, odnosno analize relikvija, izuzetno su korisne jer nam omogućuju ispraviti neujednačenosti između naziva relikvijara i onoga što je u njima doista pohranjeno. Isto tako one nam pomažu ispraviti netočne atribucije kao što je ona s moćima u škrinjici sv. Donata. Ujedno nam daju izuzetan i na svoj način jedinstven uvid u način razmišljanja srednjovjekovnih i novovjekovnih ljudi. Zbog svega su toga čuvanje i analiza tih relikvija, ne samo danas već i u budućnosti, nadajmo se s još naprednijim i savršenijim znanstvenim metodama i aparatima, važni za očuvanje i razumijevanje naše sakralne i kulturne baštine.

Summary

The Recognition of Two Reliquaries of St. Chrysogonus from the Zadar Cathedral of St. Anastasia

In the paper, the authors present the results of the recognition of two reliquaries of St. Chrysogonus from the treasury of the Zadar cathedral of St. Anastasia, exhibited in the permanent display of church art in Zadar. One of the two reliquaries is in the form of chest, whilst the other is shaped as foot. Thanks to the examination of the saint's relics, rather interesting and entirely new cognitions have been achieved with regard not only to the two reliquaries and the items in them, but also to the finds from the reliquary – the feet of St. Chrysogonus. Inter alia, the question regarding the date and origin of the two reliquaries – the feet of St. Chrysogonus from the cathedral treasury has been answered. The most important new cognition is that the skeleton from the reliquary – the Chest of St. Domnius – undoubtedly belongs not to this saint, but most probably to St. Chrysogonus. The proof thereof was that the hock joint from the reliquary – foot of St. Chrysogonus – connected perfectly to the tibia, fibula and heel bone from the Chest of St. Domnius. In this respect, the ^{14}C analysis of the bones from the Chest of St. Domnius has been of relevance, as it has shown that the skeleton in question must be at least 500 years older than St. Domnius.

Keywords: Zadar; cathedral of St. Anastasia; reliquaries; relics; identification process; forensic-anthropological analyses; archaeology of reliquaries; St. Chrysogonus; St. Domnius; missionary's lead ampule; crystal *theca*.

